Първият учен – изследовател на Врачанската история

(100 години от смъртта на Йордан Попгеоргиев)

Нели Стоянова

На 29 декември 2021 г. се навършват точно 100 години от смъртта на Йордан Попгеоргиев Ганев – един от първите историци – изследователи и анализатори на българската история, етнограф, краевед, архивист. За Враца и врачани неговата тежест и значимост се състои в това, че той е първият изследовател на врачанската история след Освобождението, написал първия научен / научно-популярен труд върху историята на нашия град – „Град Враца. Принос към историята му“.

Името на Йордан Попгеоргиев е малко познато на врачани, встрани от изкушените от историческа и краеведска любознателност. Като първи подобен труд, неговата история на Враца в две части носи всички недостатъци на недостатъчно подплатения с документни доказателства изследователски материал, както и на моменти предозирания ентусиазъм на пионерното дело. Поради това тя не се радва на особена подкрепа и доверие в научните среди, но е ценен източник там, където сведенията в нея се потвърждават от други източници. Интересът на Попгеоргиев към врачанската история не е категорично обяснен, тъй като няма доказателства за негово пребиваване в града по каквато и да е причина. Биографията му е много богата, на места в историографската книжнина има неточности, разминавания и дори бели петна, но така и никъде не е упоменат период на престой в града.

„Историята“ на Йордан Попгеоргиев е отпечатана през 1903 г. в том 20 на „Сборник за народни умотворения, наука и книжнина“. Един от малкото му изследователи – Петър Чолов, приема, че авторът е бил учител във Враца поради подробната информация за града, изложена в студията. През 2007 г., под редакцията на ст. н. с. Иван Райкински, като част от Библиотека „Български северозапад“ към „Известия на музеите в Северозападна България“, излиза едно от малкото, и засега последно, издание на книгата. В предговора към изданието Райкински отхвърля вероятността за пряка житейска обвързаност на Попгеоргиев с Враца и обяснява задълбочените му познания с факта, че авторът се среща с един от наследниците на именитата врачанска фамилия Хаджитошеви – Тодораки, малко преди смъртта му през 1902 г.[1] Възловата роля, която фамилията играе през възрожденския и следосвобожденския период от развитието на града, и запазения огромен по обем архив, биха могли да бъдат отправна точка за изследванията и анализите на българския историк и етнограф.

Йордан Попгеоргиев е роден във Велико Търново на 6 януари 1869 г. Завършва гимназия в родния си град, след което – история във Висшето училище

---

[1] Райкински, Ив. Предговор към „Град Враца. Принос към историята му“, Враца 2007, с.

в София (по-късно Софийски университет), вероятно с първия му исторически курс, тъй като училището – родоначалник на висшето образование в България, е открито през 1888 г. След това специализира в Лайпциг. Работи като учител, директор на гимназии в Търново и София. Горе-долу в началото на XX век започва неговата активна събирателска и изследователска дейност, първо – като командирован учител към Народния музей, по-късно като един от основателите и директор на Националния етнографски музей. На границата на XIX и XX век той започва и първите си научно-изследователски опити, които непретенциозно нарича „общедостъпна сказка". Например: „Кърджалиите и Осман Пазвантоглу" (1900), „Панагюрското въстание през 1876 г." (1900), „Старите и днешните вярвания на българите" (1900), „Българите под турското робство (от края на XIV до края на XVIII век)" и др.

На Йордан Попгеоргиев дължим поставянето на началото на Архив на Българското Възраждане, идея, подкрепена горещо от тогавашния министър на просвещението проф. Иван Шишманов.

През лятото на 1902 г. Попгеоргиев е командирован от София (където е учител в Първа софийска мъжка гимназия) във Велико Търново с цел историко-географски проучвания.[2] В своя труд „Материал и книги по възраждането на българския народ", издаден като част от „Известия за командировките на Министерство на народното просвещение" през 1905 г. той пише как намерил „по таваните на заможните едно време къщи, в жилищата на старите даскали, по тъмните кьошета на старите църкви и в библиотеките на манастирите" много ценни документи и материали за Възраждането. Това провокира научния му интерес и той се заема да събере на едно място цялата тази запазена историческа памет. С натрупването на тези материали възниква необходимостта за тяхното класифициране и съхранение. Така се стига до решаващата намеса на Иван Шишманов, който възлага именно на Йордан Попгеоргиев да събере документи от цялата територия на страната и да пристъпи към тяхното „организирано съхранение". Според една публикация от този период, за около година, в архивната сбирка били събрани и класифицирани около 4000 ръкописни и печатни документи от Българското Възраждане, което и поставило началото на неговия архив.[3]

Не е ясно защо точно в този период на разгръщане на неговата народополезна дейност, Попгеоргиев бил изтеглен на административна длъжност като инспектор в Министерството на народното просвещение. Вероятното обяснение е именно за да се използват неговите възможности и качества и като отплата за добре свършената до този момент работа. Според неговите свидетелства, при напускането на архива през 1907 г. събраните от него материали били подготвени за съставяне на каталози. През 1910-1911 г. е назначен за директор на Народния етнографски музей. Димитър Страшимиров свидетелства, че по това време архивът на Възраждането се е помещавал в

---

[2] Радков, Мл. Из историята на Архива на Възраждането в България, електронна библиотека по архивистика и документалистика, София 2006

[3] „Училищен преглед", кн. 10/1905, с. 775

сградата на Народния музей.[4] Възможните обяснения са две – липса на специално помещение / сграда или личният ангажимент на Попгеоргиев в процеса на събиране на архива. След завръщането си в Народния музей големият учен и изследовател продължава своята дейност по събиране и опазване на богатото историческо наследство.

Не съществуват сведения кога и защо Йордан Попгеоргиев напуска Народния етнографски музей в София и се премества да живее в Пловдив. В предговора към последното издание на книгата му за Враца ст. н. с. Иван Райконски споменава, че в 1911 г. е изпратен в Румъния и Русия, за да събира документи за Българското възраждане.[5] Много е вероятно след това отново да се е занимавал с учителство. През 1914 – 1915 г. в Стара Загора издава своята „История на българския народ“ в три части. Вероятно това е периодът, в който е учителствал именно там. Доказан факт е, че през 1917 г. той участва в създаването на Пловдивския етнографски музей и е негов пръв директор. Заедно със своя секретар и уредник в музея Стою Шишков издават някои общи трудове, като например „Българите въ Драмско, Зехненско, Кавалско, Правишко и Сарашабанско“ (1918), „Българите въ Серското поле“ (1918), „Една страница от историята на сръбската пропаганда в епархиите Дебърска и Велешка през 1907 – 1911 г.“ (1918).

Студията на Йордан Попгеоргиев за историческото развитие на Враца се състои от две части. Първата е назована „Историята на града Вратца от основаването му до сега“ (29 страници), а втората – „Църковното дело във Вратца“ (46 страници).

Както вече споменах, като пръв сериозен и систематичен изследовател на миналото на нашия град, Попгеоргиев е простирал своите изводи и анализи дотам, докъдето е имало известни материални и писмени свидетелства, които не са много в края на XIX век. По-късният доказателствен материал (например Врачанският надпис на Асеневци[6] и резултатите от археологическите проучвания в този район) позволява да се обори тезата му, че средновековният град е съществувал само и единствено оттатък прохода, в очертанията и характеристиките на Згориград (Згуриград в изписването на автора). Има логика късноантичното и средновековно селище да е било пространствено и икономически обвързано с рудните залежи в планината и с естествената защита на прохода, но наличието на манастирски комплекси и некрополи на североизток и северозапад от теснината още през XI и XII век говорят за поселищен живот още преди падането на местното население под османска власт.

Може би от твърденията на Йордан Попгеоргиев тръгва и все още недоказаната легенда за наличието на подземни тунели между двете средновековни кули и на юг от тях, в посока към реката и прохода. От него

---

[4] Страшимиров, Д. История на Априлското въстание, т. I, С 1907 г., с. IX

[5] Райкински, Ив. Предговор към „Град Враца. Принос към историята му“, Библиотека Български северозапад, Враца 2007, с. 7

[6] Известия на археологическия институт, т. 15/1946 г., с. 136-137

РИМ-ВРАЦА

черпим и сведението, че кулите са дело и убежище на „местни аги, потомци на потурчени боляри“ (според него Шишмановци и Кметбегове).[7]

Много ценни сведения дава Йордан Попгеоргиев за икономическото развитие на Враца и региона през османския период и Възраждането. От него научаваме, че в средата на XIX врачани се разделяли на 4 категории по икономически признак: земеделци, джелепи (с поминък отглеждане и търговия с добитък), табаци (в голяма част от сегашните поселения около реката) и други, към които включва чехлари, терзии, чохаджии, бакали, куюнджии и др.[8] Към тези традиционни за османския период врачански занаяти той добавя и копринарството, като дава едно ценно сведение – след Освободителната война копринарството запада, тъй като с него са се занимавали предимно турците, а след тяхното изтегляне местните българи изкоренили и унищожили черничевите дървета.[9]

Богат историографски материал черпим от студията на Попгеоргиев за демографското състояние, градоустройството и строителството на града в периода на неговото замогване и разрастване в северна, северозападна и североизточна посока на Вратишкия проход, към равнината. На страница 17 намираме интересното сведение, че към края на XVII век турското население в града се увеличило от преселници от Унгария, вероятно като резултат от неуспешните войни, които Османската империя води с империята на Хабсбургите тогава. Това сведение и твърдението, че към Освобождението във Враца е имало 1000 турски къщи, противоречи на повечето исторически изследвания, които сочат тотално превъзходство на българите през целия османски период и сравнително малко турци със слабо икономическо и военно-политическо влияние. Самият Йордан Попгеоргиев си противоречи по-нататък, като пише: „Спахиите във Врачанско и въобще в Западна България, *дето турският елемент е бил винаги нищожен* (курсивът е мой), се ползували с много по-малко доходи, отколкото техните събратя в Кюстендилско, в Тракия и в Македония“.[10]

Вероятно поради аянските и кърджалийски размирици през втората половина на XVIII век се случва мащабното строителство на добре укрепен конак – крепост, който, по изследванията на Попгеоргиев, обхваща едно доста обширно пространство с център в района на днешния Военен клуб. Авторът на студията твърди, че по негово време (края на XIX – началото на XX век) се вижда част от стените на крепостта. Самата крепост е била оградена от широк ров с течаща през него вода, широк 5-6 метра и насип, висок около 6 метра, укрепен с 6 кули. Единствено при Йордан Попгеоргиев т. нар. „сахатна“ (часовникова) кула не се идентифицира с кулата на Мешчиите, а е позиционирана на мястото, където след Освобождението е поставен първият паметник на Христо Ботев. В по-късните изследвания на историци и изследователи паметникът е вдигнат на мястото на стар турски шадраван. Ако се доверим на Попгеоргиев, вероятно шадраванът е

[7] Попгеоргиев, Й. Град Враца. Принос към историята му, Враца 2007 г., с. 17, 18
[8] Попгеоргиев, Й. цит. съч., с. 19
[9] Пак там, с. 20
[10] Пак там, с. 32

РИМ-ВРАЦА

построен в следващ период, след събарянето на сахатната кула по неизвестни за нас причини.

Относно укрепяването на града, сведенията му се потвърждават от една щампа, изработена в 1822 г., тъй като оттогава датира първата щампарска работилница в българските земи, разположена в двора на манастира „Св. Иван Касинец (Пусти)“. На нея ясно личи надписът „град Враца“ и изображението с крепостни стени и бойни кули. Най-вероятно това е причината самият страховит за Балканския Северозапад аянин Осман Пазвантоглу да обсажда няколкократно неуспешно Враца в началото на XIX век.

В студията на Йордан Попгеоргиев има едно интересно сведение за съдбата на големия възрожденски герой Христо Ботев. Още в първите години след Освобождението започват опитите да бъдат изяснени обстоятелствата около неговата смърт и съдбата на четниците. Тези опити не престават и днес, но без особен категоричен резултат. Информацията на Попгеоргиев е много противоречива сама по себе си, и противоречаща на всички други свидетелства и аналитични изследвания на драматичните събития от май 1876 г. Самият автор не посочва произхода на тези сведения и не ги засича с никакви подобни податки в други извори. Така разказът му остава да виси самотно в историографската литература по темата, без да му бъде обръщано сериозно внимание. Той неточно позиционира и самото финално за Ботев сражение, като пише, че „неколцина от въстаниците сполучили да се изкачат чак на върха Околшчица, дето по-после ги избили…“ По-нататък в текста се казва, че Христо Ботев се укрил в една овчарска колиба, където бил пронизан от черкезина Джамбулет, след като бил предаден от овчарите.[11] Единствено името на Джамбулет се повтаря в някои исторически изследвания за разгрома на четата, но в по-различен ракурс и в по-различна ситуативна връзка. Тези неточности и неназоваването на източниците вероятно са лишили историческата наука и историческата памет от някои ценни подробности около убийството на националния герой, но в същото време те могат да бъдат обяснени с все още ненабралата достатъчно скорост и рутина научна мисъл в края на XIX век.

Във втората част на своя труд, Йордан Попгеоргиев се спира на развитието на църковното дело във Враца. Тук той разгръща една значително по-точна картина, подкрепена с вмъкване в самото текстово тяло на цитати от оригинални документи, с които по всяка вероятност е разполагал. Можем да свържем отново неговата висока информираност по църковните и обществени дела през врачанското възраждане с близките му контакти с Тодораки Хаджитошев – наследника на фамилията, играла възлова роля в изложените събития. Много са ценни сведенията за строителството и датировката на врачанските църкви, за отношенията с рилския и атонските манастири и намиращите се във Враца техни метоси, за ролята на таксидиотите в духовното и просветно развитие на врачанското общество. Безспорно, историята на Врачанската епархия след нейното създаване в 1762 г. може да бъде добре осветлена от историческия труд на Попгеоргиев. В близо 50 страници, подробно и добросъвестно, цитирайки

---

[11] Попгеоргиев, Й. цит. съч., с. 34

извадки от документи, авторът ни въвежда в сложните интриги между гръцкия търновски митрополит Иларион Критски, Високата порта, врачанските владици и врачанската българска община во главе с Димитраки Хаджитошев. Борбата за надмощие, личните интереси и корупцията се измесват с поривите на национално осъзнаване и стремеж към еманципация.

На Йордан Попгеоргиев дължим възстановяването на списъка с врачански владици от създаването на епархията до Освобождението 1878 г., както и описание на тяхната роля не само в църковните дела, но и в развитието на просветното дело в общината.

Вероятно, по-малката отдалеченост на възрожденския период от момента на възстановката на събитията (края на XIX – началото на XX век) и ценната помощ на Тодораки Хаджийски способстват за сравнително точното възпроизвеждане на фактите и повишаване надеждността на неговия труд като изворов и историографски материал.

В тази си част студията му завършва с едно субективно обагрено заключение, което, обаче, не бива да бъде подминавано без внимание: „Тъй се водила и свършила църковната борба във Враца, дето личните характери и личните интереси, както и дребнавите честолюбия на владиците и първенците са играли много по-важна роля, отколкото чистата и народополезната идея, да си има врачанската епархия за йерарх българ“.[12]

Йордан Попгеоргиев умира на 29 декември 1921 г. в Пловдив, където прекарва последните години от живота си. Оставя след себе си богато и ценно по обем и съдържание писмено наследство и живот, отдаден на българската историческа памет. Един от основоположниците на пловдивския и националния възрожденски архив, един от основоположниците на Националния исторически музей и на Етнографския музей. Категорично първият сериозен изследовател, обърнал внимание на врачанската история. За което му дължим дълбок поклон!

Разработката е публикувана в сб. „Памет и паметници“ от XVII регионална краеведска конференция „Миналото на родния край – послание към бъдещето“, 19 ноември 2020 г.

РИМ-ВРАЦА

[12] Попгеоргиев, Й. цит. съч., с. 81

Използвана литература:

1. Известия на археологическия институт, т. 15/1946 г.
2. **Попгеоргиев, Й.** Град Враца. Принос към историята му, Враца 2007 г.
3. **Радков, Мл.** Из историята на Архива на Възраждането в България, електронна библиотека по архивистика и документалистика, София 2006
4. **Райкински, Ив.** Предговор към „Град Враца. Принос към историята му“, Враца 2007 г.
5. **Страшимиров, Д.** История на Априлското въстание, т. I, С 1907 г.
6. „Училищен преглед“, кн. 10/1905

РИМ-ВРАЦА